

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.477

Романівка З. Є., аспірант кафедри
кримінального права та кримінології ЛДУВС

Поняття та кримінально-правове значення знарядь та засобів вчинення злочинів

Стаття розкриває поняття об'єктивної сторони складу злочину, знарядь та засобів вчинення злочину. Розглядається кримінально-правове значення знарядь та засобів вчинення злочину.

Ключові слова: знаряддя, засоби, склад злочину, об'єктивна сторона складу злочину.

Статья раскрывает понятие объективной стороны состава преступления, орудий и средств совершения преступления. Рассматривается уголовно-правовое значение орудий и средств совершения преступления.

Ключевые слова: орудия, средства, состав преступления, объективная сторона состава преступления.

The article reveals the concept of the objective side of the crime, tools and means of committing the crime. We consider the penal value tools and means of committing the crime.

Keywords: tool, tools, a crime, an objective side of the crime.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу законодавець надає вагомому кримінально-правового значення знаряддям та засобам вчинення злочину. Під час вчинення злочинів особами, що їх вчиняють використовуються різноманітні знаряддя та засоби. У залежності від опису законом об'єктивної сторони конкретного складу злочину знаряддя та засоби вчинення злочину може виконувати роль обов'язкових або кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак. Кожен конкретний злочин має багато ознак які його індивідуалізують, в тому числі і об'єктивних, які характеризують діяння суб'єкта (дію або бездіяльність), шкоду, яка заподіяна діянням, а також і ті зовнішні умови в яких вчиняються суспільно-небезпечне посягання. Об'єктивну сторону складу злочину утворюють зовнішні його ознаки, встановлені законом. Під об'єктивною стороною складу злочину слід розуміти зовнішній прояв злочинної діяльності який характеризується суспільно-небезпечним діянням, суспільно-небезпечним наслідком, причинним зв'язком між ними, а також місцем, часом, способом, обстановкою, знаряддям та засобами вчинення злочину [1, с.630].

У зв'язку з цим виникає необхідність більш детального дослідження знарядь та засобів вчинення злочину та їх кримінально-правового значення у кримінальному праві.

Стан дослідження. Знаряддя та засоби вчинення злочину поряд з іншими ознаками елементів складу злочину досліджувалась у працях видатних вчених, зокрема, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.К. Грищука, М.Й. Коржанського, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, М.І. Хавронюка, С.С. Яценка та інших. Проте більшість із цих досліджень мають фрагментальний характер, а ґрунтовного аналізу знарядь та засобів вчинення злочину та їх кримінально-правового значення немає.

Виходячи із аналітичного осмислення позицій, висловлених у низці наукових досліджень, **метою** статті є визначення стану дослідження знярядь та засобів вчинення злочину, аналіз наукових позицій.

Виклад основних положень. Використання у Кримінальному кодексі України таких ознак об'єктивної сторони, як зняряддя та засоби вчинення злочину, в якості обов'язкових ознак складу злочину часто є недостатньо обґрунтованим і створює суттєві складнощі як для коментування кримінального закону, так і для його застосування.

Щодо поняття об'єктивної сторони складу злочину, то в юридичній літературі воно аналізується набагато частіше ніж поняття «зняряддя та засоби вчинення злочину». Так, група вчених сходиться на думці, що об'єктивна сторона складу злочину - це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [1, с.631].

Об'єктивна сторона визначає: а) у чому полягає злочин, б) яким чином він скоюється та які наслідки він спричиняє, в) за яких умов місця, часу, обстановки тощо він відбувається, г) за допомогою яких засобів і знярядь вчинюється. На практиці при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних проваджень насамперед, як правило, встановлюється саме об'єктивна (зовнішня, найбільш інформативна) сторона злочину, на підставі чого надалі з'ясовується зміст інших ознак складу злочину.

Законодавець, у свою чергу, також віддає перевагу об'єктивній стороні як носію наочної і більш-менш однозначно фіксованої інформації про злочин. За загальним правилом, ознаки саме цього елемента складу злочину зазначаються в диспозиціях норм Особливої частини КК найбільш повно. Наприклад, зґвалтування з об'єктивної сторони полягає у статевих зносинах із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням беспорядного стану потерпілої особи (ст. 152 КК), шахрайство - у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК), а державна зрада - у переході на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, у шпигунстві або наданні іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111 КК) [2, с.101-102].

На думку Н.В. Чернишової об'єктивна сторона складу злочину - це сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності); суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Ознаки об'єктивної сторони конкретного складу злочину описуються у диспозиції відповідної норми Особливої частини КК і поділяються на дві групи: обов'язкові і факультативні.

До обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину належать діяння (дія чи бездіяльність). Без діяння не може бути вчинений жодний злочин.

До факультативних ознак включають суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб, засоби вчинення злочину [3, с.69].

М.І.Бажанов та М. І. Панов стверджують, що кримінальне законодавство України встановлює кримінальну відповідальність тільки за конкретні суспільно небезпечні винні діяння (дію або бездіяльність), передбачені законом як злочин (ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 11 КК). Як і будь-який акт вольової поведінки людини, злочин являє собою єдність

його зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) властивостей і ознак. Зовнішня сторона злочину утворює його об'єктивну, а внутрішня - його суб'єктивну сторону. Визнаючи нерозривний зв'язок об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, наука кримінального права в той же час вивчає їх окремо, що необхідно для їх глибшого розуміння. Такий підхід дозволяє глибше пізнати об'єктивну сторону злочину, що становлять у реальній дійсності єдиний і неподільний акт злочинної поведінки. При виявленні злочину ми насамперед стикаємося з його об'єктивними ознаками: конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці та в певний час. Цей акт поведінки завжди відбувається відповідним способом, наприклад, крадіжка з об'єктивної сторони виражається в таємному викраденні чужого майна (ст. 185), грабіж - у відкритому викраденні такого майна (ст. 186). Злочин завжди спричиняє певні суспільно небезпечні наслідки, бо в результаті його вчинення завдається істотна шкода суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом (наприклад, вбивство своїм наслідком має смерть людини - статті 115—119, крадіжка, грабіж, шахрайство(статті 185,186, 190) заподіюють майнову шкоду власникові). Причому діянню (дія чи бездіяльність) перебуває у причинному зв'язку із суспільне небезпечними наслідками. Ці ознаки притаманні будь-якому злочину як явищу реальної дійсності. Без цих ознак злочину бути не може. Вони мають місце завжди, у всіх випадках, коли вчиняється злочин.

Іноді злочин вчиняється з використанням тих або інших предметів матеріального світу: технічних пристосувань, вогнепальної або холодної зброї, підроблених документів чи інших засобів, їх вибіркоче використання багато в чому дозволяє злочинцеві більш успішно вчинити злочинний намір, заподіяти більш тяжку шкоду.

В об'єктивних ознаках виявляються як фактичні, так і соціальні властивості злочину, передусім його суспільна небезпечність. Об'єктивні ознаки, які притаманні всім злочинам, вивчаються Загальною частиною кримінального права, а індивідуальні ознаки конкретних злочинів, наприклад, бандитизму, шахрайства, хуліганства - Особливою.

Викладене дозволяє зробити висновок, що об'єктивна сторона злочину - це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю) у суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обставовкою, способом, а також засобами вчинення злочину [4,с.115 - 116].

На думку П.Л. Фріса об'єктивна сторона складу злочину - чи не найважливіший для практичної діяльності елемент складу злочину. Саме шляхом дослідження об'єктивної сторони робиться висновок про зміст інших елементів складу злочину.

Будь-який висновок у кримінальній справі може бути здійснений виключно за матеріальними слідами, які залишає після себе злочин у реальній дійсності. Матеріальні сліди, які фіксують зовнішню сторону злочинного діяння,- це відповідний «негатив» злочинної поведінки та її наслідків [5,с.139].

У свою чергу С.А. Крушинський вказує, що об'єктивна сторона як елемент складу злочину охоплює ознаки, які характеризують злочин із точки зору його зовнішнього вияву, і містить велику кількість інформації, необхідної для кваліфікації діяння. Об'єктивна сторона — це зовнішня сторона злочину, яка виражається у вчиненні передбаченого законом діяння (дії чи бездіяльності), яке спричиняє або створює небезпеку спричинення суспільно небезпечних наслідків, а також характеризується наявністю причинного зв'язку між: діянням і наслідком, часом, місцем, обставинами,

способами і засобами вчинення злочину.

Вчений вказує, що значення об'єктивної сторони складу злочину полягає у наступному:

1) об'єктивна сторона є елементом складу злочину і входить до підстави кримінальної відповідальності. Тому особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли у вчиненому нею діянні встановлені всі ознаки об'єктивної сторони складу злочину;

2) ознаки об'єктивної сторони визначають суспільну небезпечність і ступінь тяжкості злочину і можуть бути визнані обставинами, що обтяжують покарання (ст. 67 КК);

3) об'єктивна сторона має важливе значення для відмежування злочинів від незлочинних правопорушень;

4) ознаки об'єктивної сторони є критеріями для розмежування складів різних злочинних посягань;

5) об'єктивна сторона має важливе значення для правильної кваліфікації злочину. Аналіз об'єктивної сторони дає можливість встановлювати інші елементи й ознаки складу злочину, які не завжди вказуються в нормах Особливої частини КК.

Усі ознаки, які утворюють об'єктивну сторону злочину, в науці кримінального права прийнято поділяти на обов'язкові та факультативні. Обов'язковими є такі ознаки, які необхідні для кожного конкретного складу злочину. До них відноситься суспільне небезпечне протиправне діяння (дія чи бездіяльність). Жоден злочин не відбудеться, якщо не вчинятиметься суспільне небезпечна дія або бездіяльність. Факультативними є такі ознаки, які є необхідними лише для окремих конкретних складів злочинів. До них відносяться: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком, місце, час, спосіб, засоби і обстановка вчинення злочину. В одних випадках ці ознаки знаходяться за межами складу злочину і не мають значення для кваліфікації діяння, а в інших - на них вказано у законі як на основні або кваліфіковані ознаки [6,с.28-29].

Російський вчений О.Ф. Шишов зазначає, що об'єктивна сторона - це зовнішня сторона злочину. Передбачені кримінальним законом ознаки, що характеризують об'єктивну сторону злочину, дозволяють відповісти на питання: яким чином скоюються злочини? У кримінально-правовій літературі даний елемент складу злочину іменується двояко. А.А. Пионтковский в усіх своїх працях кримінального права називає його «об'єктивна сторона складу злочину». Іншу позицію займав А.Н. Трайнин, вважаючи, що в злочині, а не у складі злочину слід розрізняти: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону.

З точки зору логіки, особливих відмінностей між цими виразами немає, проте з соціологічного погляду певні відмінності є. Поняття «об'єктивна сторона злочину» - ширше поняття, ніж «об'єктивна сторона складу злочину», бо включає і такі обставини, які не відносяться до ознак складу злочину. Так, наприклад, згідно ч. 1 ст. 158 КК Російської Федерації ознаки об'єктивної сторони крадіжки охарактеризовані як «таємне викрадення чужого майна».

Розгорнуте і найбільш вдале визначення об'єктивної сторони злочину було дано В.Н. Кудряцевим. Вчений вказує, що об'єктивна сторона злочину є процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на інтереси, що охороняються законом, що розглядається з його зовнішнього боку, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які розпочинаються із злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта і закінчуються злочинним результатом [7,с. 116 - 117].

Щодо знарядь та засобів вчинення злочину, то за багато років дослідження кримінального права вчені збагатились і в даному понятті своїми визначеннями.

Група вчених як Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько вказують, що знаряддя та засоби - це ті предмети, які використовуються нею для використання об'єктивної сторони складу злочину. Так, при квартирній крадіжці можуть бути використані такі знаряддя злочину, як відмичка, ключі, лом, а також засоби злочину - автомобіль, на якому можна вивести викрадене майно. Предметом же крадіжки можуть бути різні чужі речі та майно (одяг, їжа, побутова техніка та ін.). Іноді предмет, знаряддя та засоби можуть переходити, так би мовити, «одне в інше». Наприклад, зброя при її викраденні є предметом злочину, а при вбивстві за допомогою цієї зброї - знаряддям вчинення злочину; документ при його підробленні є предметом злочину, а при використанні його для заволодіння чужим майном шляхом обману - засобом вчинення шахрайства [8, с.84-85].

Ю.В. Баулін зазначає, що засоби вчинення злочину — це предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Вони поділяються на знаряддя та інші засоби вчинення злочину. Знаряддя — це предмети, використовуючи які особа вчиняє фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти (вогнепальна і холодна зброя, інструменти, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування тощо). До інших засобів вчинення злочину (засоби у вузькому значенні слова) можуть бути віднесені підроблені документи, формений одяг (наприклад, К. і В., переодягнувшись у форму працівників міліції і використовуючи підроблені документи, робили «обшуки» в окремих громадян і шляхом обману привласнювали їхні цінності) та ін.

Засоби вчинення злочину слід відрізнити від предмета злочину, під яким розуміють предмети матеріального світу, у зв'язку з якими чи з приводу яких скоюється злочин. Предмет, як відомо, нерозривно пов'язаний з об'єктом злочину, завжди перебуває в статичному стані. Засоби ж перебувають у динамічному стані, забезпечують здійснення посягання на об'єкт кримінально-правової охорони, у тому числі і вплив на предмет злочину.

Засоби вчинення злочину в одних випадках істотно полегшують вчинення злочину, в інших — без них це взагалі неможливо. Засоби є обов'язковою ознакою складу злочину, коли вони безпосередньо вказані в диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливають з її змісту. Зокрема, зброя є обов'язковою ознакою складу бандитизму (ст. 257); вогнепальна чи холодна зброя або інші предмети, спеціально пристосовані чи заздалегідь приготовлені для нанесення тілесних ушкоджень, є обов'язковими (в альтернативі) ознаками особливо злісного хуліганства (ч. 4 ст. 296). Причому знаряддя вчинення злочину можуть виступати як ознака основного складу або кваліфікуючого, наприклад транспортні засоби в складі незаконного полювання (ч. 2 ст. 248), або ж навіть ознаками особливо кваліфікуючого складу (ч. 4 ст. 296) [9, с.145 - 146].

В.К. Грищук під знаряддям вчинення злочину розуміє речі матеріального світу, якими безпосередньо заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода. До засобів вчинення злочину вчений відносить речі матеріального світу, якими безпосередньо не заподіюється істотна шкода об'єктові кримінально-правової охорони, але які полегшують вчинення злочину [10, с.245].

В.С. Комиссаров досліджуючи об'єктивну сторону злочину вказує, що засоби скоєння

злочину - це ті предмети зовнішнього світу (зброя, пристосування і т. д.) чи процеси або явища (електричний струм, ультразвук, радіація), використовуючи які злочинець впливає на об'єкт злочину і його складові елементи. Зброя - це різновид засобів скоєння злочину, що є предметами матеріального світу, вживаними для безпосереднього здійснення злочинного діяння (зброя, інструменти, транспортні засоби).

Водночас вчений зазначає, що зброя і засоби скоєння злочину слід відрізнити від предмета злочину, під яким в кримінальному праві розуміються ті речі, з приводу яких скоюються злочини, наприклад майно при розкраданні. Зброя і засоби є зовнішнім чинником, і посягання здійснюється за допомогою їх дії на предмет злочину [11, с. 157].

Е.О. Стрельцов має свою точку зору про зброя та засоби злочину і при цьому вказує, що засоби скоєння злочину є предметами матеріального світу, які застосовуються злочинцем при здійсненні діяння. Це зброя, пристосування, хімічні речовини і інші засоби скоєння злочину. Так само в якості засобів скоєння злочину можуть бути використані тварини, малолітні або неосудні.

Зброя - це предмети, використовуючи які особа здійснює фізичну (як правило, руйнівне) дію на матеріальні об'єкти (ця зброя - вогнепальна або холодна, інструменти, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування та ін.). До інших засобів скоєння злочину можуть бути віднесені підроблені документи та ін.

Використання злочинцем тих або інших засобів в одних випадках полегшують скоєння злочину, в інших - без них взагалі неможливо. Засоби є обов'язковою ознакою складу злочину, коли вони безпосередньо вказані в диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно виходять з її сенсу. Так, зброя є обов'язковою ознакою складу бандитизму; вогнепальна або холодна зброя або інші предмети спеціально пристосовані для спричинення тілесних ушкоджень, є ознаками особливо злісного хуліганства. Причому зброя скоєння злочину можуть виступати як ознакою основного складу (ст.ст. 248, 257 КК), так і кваліфікованого (ч.2 ст. 248 КК) [12, с.96 - 97].

В.М. Стратонов, О.С. Сотула під засобами вчинення злочину розуміють зброя, пристрої, хімічні речовини тощо, за допомогою яких був вчинений злочин та вказують, що використання злочинцем тих чи інших засобів може вплинути на оцінку вчиненого діяння [13, с.67].

У енциклопедичній літературі під зброєю злочину розуміють любий предмет, який був використаний злочинцем при скоєнні злочину, зокрема, для спричинення тілесного ушкодження жертві або для злочину проти життя [14, с.405]. До засобів вчинення злочину відносять предмети матеріального світу, що застосовуються при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Можуть бути віднесені зброя, інструменти, транспорт, підроблені документи тощо. Засоби перебувають у динамічному стані, вони забезпечують здійснення посягання на об'єкт кримінально - правової охорони. Засоби вчинення злочину є факультативною ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Однак якщо вони прямо вказані у диспозиції статті Особливої частини КК України або однозначно випливають з її змісту, то вони стають обов'язковою ознакою конкретного складу злочину і потребують обов'язкового встановлення. Застосування тих чи інших засобів істотно полегшує вчинення злочину, а в окремих випадках вчинення злочину без їх застосування є неможливим [15, с. 300].

Висновки. Проаналізувавши різноманітні погляди вчених щодо визначення зброї та засобів вчинення злочину в юридичній літературі слід вказати, що найбільш прийнятною видається позиція, що зброя та засоби вчинення злочину є ознакою

об'єктивної сторони складу злочину. У разі, якщо знаряддя чи засоби вчинення злочину безпосередньо вказані в диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливають з її змісту, то вони виступають обов'язковою ознакою відповідного складу злочину, яка має значення для кримінально-правової кваліфікації. Розділяючи позиції видатних вчених під знаряддям вчинення злочину слід розуміти речі матеріального світу, якими безпосередньо заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода об'єктові кримінально-правової охорони. До засобів вчинення злочину необхідно відносити речі матеріального світу, якими безпосередньо не заподіюється істотна шкода об'єктові кримінально-правової охорони, але які полегшують вчинення злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права/Передне слово д-ра юрид. наук, проф.В.О. Навроцького/МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2010. — 952.
2. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Ю.В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; За ред. /М.І. Мельника, В. А. Клименка.- 5-те вид., переробл. та допов. - К.: Атіка, 2009.- 408с.
3. Чернишова Н. В. Кримінальне право України. (Загальна частина). Навчальний посібник.- К.: Атіка, 2003.- 288 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч-К82 ник / [М.І. Бажанов], Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 2-е вид., перероб. і допов. — К: Юрінком Інтер, 2005. — 480 с.
5. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене.- К.: Атіка, 2009.- 512 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник. - За редакцією О.М. Омельчука. - К.: Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010.-208с.
7. Российское уголовное право. В двух томах. Том I. Общая часть / Под ред. проф. А.И. Рарога. — М.: Профобразование. 600 с. 2004.
8. Селецький С.І. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник. - К: Центр учбової літератури, 2007. - 264 с.
9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В.Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2010. — 456с.
10. Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. — К: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 568 с.
11. Российское уголовное право: учеб, в 2 т. Т. 1. Общая часть / Г.Н. Борзенков, Л. В. Иногамова-Хегай, В.С. Комиссаров [и др.]; под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007.— 528с.
12. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под редакцией заслуженного деятеля науки и техники Украины, доктора юридических наук, профессора Б.Л. Стрельцова.— Х.: ООО «Одиссей», 2002. — 672 с.
13. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник / За заг. ред. В. М. Стратонова. — К.: Істина, 2007. — 400 с.
14. Барихин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь. - М.: Книжный мир, 2005.-720 с.
15. Великий енциклопедичний словник/ За ред. акад. НАН В27 України Ю.С. Шемшученка. - 2-ге вид., переробл. і доповн. - К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. - 1020 с.